

Loukotka, Jiří

Několik poznámek ke knize Otakara Nahodila a Antonína Robka, České lidové pověry

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1960, vol. 9, iss. G4, pp. 136-138

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111789>

Access Date: 05. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

cílem je upevnění sovětské rodiny a důsledné zrovnoprávnění nemanželských dětí s manželskými.

V závěru autorka vyzdvihuje mezinárodní význam zkušeností KSSS a sovětského státu pro praxi řešení problému pracujících žen v lidových demokraciích, pro vybudování silného mezinárodního demokratického hnutí žen, reprezentovaného MFDŽ, a pro strategii a taktiku komunistických stran kapitalistických zemí v jejich boji za demokratická práva pracujících.

V práci Bilšajové oceňujeme jako hlavní přínos hojnost materiálu z historie i současné doby a důsledně marxistické stanovisko. V mnoha jejích partiích by však bylo třeba systematictějšího zpracování, které by umožnilo hlubší teoretický přístup k problémům a učinilo by některé autorčiny závěry průkaznějšími. I v nynější podobě však práce bude cennou pomocí pro funkcionáře zabývající se problémy pracující ženy a důležitou výzbrojí ideologického boje našich propagandistů.

Helena Steinerová

Několik poznámek ke knize Otakara Nahodila a Antonína Robka, *České lidové pověry*

(Orbis, 1959, edice Věda a život)

Nahodilova a Robkova kniha je bezesporu prací aktuální. Mezi lidmi se dosud v nemalé míře udržují náboženské přežitky i nejrozmanitější, často nesmyslné pověry a proto musíme přivítat toto původní dílo, jež se pokouší vypořádat s problematikou pověr a pověřivosti na solidním vědeckém základě. Kniha je sepsána velmi přístupným způsobem, takže je srozumitelná těm nejprostším čtenářům.

Kromě aktuálnosti má pak kniha ještě některé další přednosti, které musíme po zásluze ocenit. Podtrhneme především významný přínos metodologický, který spočívá v marxistickém vymezení základních pojmů pověry a pověřivosti; na rozdíl od subjektivistických či subjektivizujících výměrů, jež podávají badatelé stojící na pozici idealismu nebo přímo na pozici náboženství (srovnej kapitolu *Vymezení základních pojmů*). Autoři správně ukazují, že pověry nelze vědecky chápat a definovat jen jako představu či názor, který zůstává za hranicemi té či oné oficiální víry, nýbrž že podstatu pověry je nutno hledat ve zkreseném a překrouceném, zkrátka nepravdivém chápání objektivní reality. Z toho ovšem vyplývá závěr, že ani náboženství nemůže být ničím jiným, než určitou pověrou (případně soustavou pověr) a že — z filosofického hlediska — rozdíl mezi náboženskými a jinými pověrami i při všech důležitých odlišnostech je přece jen nepodstatným rozdílem v rámci jedné a téže kategorie jevů.

Vypracování vědecké metodologie umožnilo autorům podat jednak kriticky historicky násin dosavadního studia českých lidových pověr (srovnej kapitolu *Z dějin studia českého lidového náboženství*), jednak přehodnotit velké množství již sebraného a částečně i zpracovaného národopisného materiálu. Tento materiál autoři roztrídili do několika kapitol podle předmětu pověr (pověry spojené se zemědělským hospodařením, otázky života a smrti v pověrečných názorech, příroda v pověrách lidu atd.).

Přestože tyto kapitoly vyplňují více než polovinu knihy (str. 61–166), je možno v nich do jisté míry spatřovat jen jakousi obsáhlou expozici k teoreticky nejzávažnější části práce, totiž k výkladu o vztahu lidových pověr a oficiálního náboženství (srovnej kapitolu *Lidové chápání oficiálního katolického náboženství*). Zde autoři narážejí na důležitý stěžejní problém, jehož řešení má velký význam zejména pro praktickou vědecko-ateistickou výchovu na venkově; je to problém lidových tradic, který zatím nebyl ve vědecko-ateistické literatuře soustavně zpracován, ačkoliv se na něj často naráží.

Je známo, že nositelem řady nevědeckých představ a názorů nejsou (ani u nás ani v jiných socialistických zemích) třídní nepřátelé, nýbrž prostý lid, hlavně venkovský. V jeho myšlení se však tyto nevědecké představy a názory prolínají s mnoha jinými prvky, které mají zdravé materialistické a realistické jádro; např. pověrečné obyčeje a zvyky často vystupují v nejtěsnější spojení s lidovým uměním apod. Jak se máme postavit k tomuto svéráznému světu lidových tradic, v němž se objevuje vedle množství skutečných přežitků, také řada kladných rysů, na které můžeme v určitém smyslu navazovat? Jaká je dnes specifická váha obou těchto složek zastopovaných v lidových tradicích? Kde a čím máme působit, aby se v nových podmínkách života naší společnosti rozvíjelo to, co můžeme převzít a aby se urychlil proces odumírání zbylého, co je dnešnímu člověku jen zbytečnou a škodlivou přítěží?

To je zhruba okruh otázek, které před čtenářem Nahodilovy a Robkovy práce vyvstávají a které by chtěl mít zodpověděny.

Podívejme se, do jaké míry se autoři tohoto úkolu zhostili.

V kapitole *Lidové chápání oficiálního katolického náboženství* poukazují správně autoři na to, že lidová víra se v jednotlivých případech podstatně liší od víry oficiální, od víry reprezentované církví, která je vlastní ideologií vykořisťovatelů a utlačovatelů. Správně vyzvedávají, že lid se mohl této oficiální, vnucované víře spontánně a živelně bránit svým lidovým náboženstvím právě proto, že zde tyto podstatné rozdíly byly. Současně však autoři zjišťují, že lidové náboženství kypří půdu i pro oficiální náboženství, a citují hlasy některých katolických kněží, kteří radili „prostředím prostonárodní úcty náboženské(.) živiti a utužovati vůbec vydatně náboženské smýšlení“ (str. 179).

Dalo by se předpokládat, že celá práce vyvrcholí právě rozbořením této vnitřní rozpornosti lidového náboženství. Z něho by jistě vyplynuly i pro praktickou vědeckou ateistickou výchovu a propagandu cenné konkrétní podněty a závěry, což by znamenalo také významné a nanejvýš potřebné obohacení vědecké metodiky na tomto důležitém úseku ideologické činnosti.

Avšak takový rozbor O. Nahodil a A. Robek nepodali. Pro praxi ateistické výchovy uvádějí nakonec jen nejobecnější a známé metodické pokyny, uvádějí požadavek komplexnosti, soustavnosti, atraktivnosti, působení po stránce racionální a emocionální, potřebu dovedně osvobodit myšlení lidu od veškerého ideologického balastu atd. (str. 183).

Z čeho vyplynul tento největší nedostatek jinak jistě přínosné a velmi užitečné knihy?

V *Závěru* (str. 180) autoři konstatují, že při zkoumání diagnózy neutěšeného stavu buržoazní etnografie a v oblasti bádání o lidových pověrách „shledáme tu jako první a nejzávažnější nedostatek nehistorické pojetí vlastní etnografické vědy, v daném případě i neméně nehistorické pojetí pověry a pověřivosti“. Podiváme-li se však blíže na způsob zpracování posuzované publikace, vidíme, že autoři sami neucínili ve všem zadosť požadavku důsledného uplatnění zásady marxistického historismu.

Po mém soudu sklouzli k příliš úzce historickému pojetí i výkladu pověr, a to v tom smyslu, že sice správně historicky vysvětlují jejich vznik (původ), méně však již přihlížejí k tomu, v jaké podobě a v jaké funkci se udržovaly později.

Marxistickému národopisci jde — a také autorům nepochybně šlo — především o to, aby se na základě dochovaného materiálu fixovaly pověry, pověřené zvyky a obyčeje v jejich původní podobě; musí se dospět k vysvětlení jejich vzniku, případně se musí rekonstruovat jejich původ i určit funkce, kterou původně měly. Avšak z požadavku důsledného uplatňování zásady marxistického historismu současně plyne, že se nesmí ze zřetele ztrácat ani to, jak se pověry, pověřené obyčeje a zvyky postupně vyvíjely (jak se modifikovaly a v co se měnily), jakou měl v pozdějším období specifickou váhu vzhledem k těm podmínkám, v nichž se zrodily apod. Jsme-li vedeni snahou z národopisného studia vytěžit co nejvíce, musíme při řešení současných aktuálních ideologických problémů tyto zásady nezbytně respektovat.

I letmý pohled do minulosti přece ukazuje. (a současný stav chápání pověr to potvrzuje), že dávné pověry v oblasti ideologie nežily setrvačně ve vědomí lidí stále ve svém původním obsahu a že by jim lidé nepřikládali stále původní smysl, nýbrž že se udržovaly jako součást lidových tradic často ze zcela jiných důvodů. Forma celé řady obyčejů a zvyků sice ukazuje na to, že vznikly jako pověry, což svádí hledat pověřený obsah tam, odkud už dávno vyprchal; lidu nešlo vůbec o nějaký nadpřirozený, magický výklad jevů a nadpřirozené prostředky působení na přírodu, na utváření lidských osudů apod.

Připomeňme zde studii mladého marxistického národopisce J. Vrány *Několik poznámek k lidovému umění v době baroka* ze sborníku *Vzestup* (Melantrich, Praha, bez vročení). Vrána tu mj. upozorňuje na zajímavou skutečnost, že totiž ani jedna z lidových her o sv. Dorotě či sv. Barboře, předváděných ještě v nedávné minulosti při chození s Dorotou či Barborou (o kterém se rovněž O. Nahodil a A. Robek zmiňují, str. 152) se neshoduje s církevním martyrogiem. Tyto hry se neshodují, ačkoliv lidu byly velmi dobře známy oficiální životopisy svatých. Vrána přímo píše: „V lidové hře nešlo o svatou Dorotu či Barboru. Tam šlo o mravní problém hry a život svatého byl více méně jen záminkou k jeho předvedení a řešení. Šlo o to, že utlačovanému se dostane věčné spravedlnosti a že utlačovatel je zatracen. Kdyby náboženské citění, či přesněji: citění odpovídající učení církve, našeho lidu bylo tak silné, že by se bylo projevilo i v umělecké tvorbě, jak bychom si tedy vysvětlili vznik selských otčenášů, které jsou vlastně parodií modlitby Páně?“ (Citovaná studie, str. 303.)

Vránuv závěr o lidových barokních hrách platí s určitými výhradami také o mnoha jiných obyčejích a zvycích, o kterých pojednávají O. Nahodil a A. Robek ve své monografii jen jako o pověrách.

V řadě těchto her vystupovala do popředí např. estetická stránka, která s postupem času stále více zatlačovala jejich původní obsah a smysl; překrývala geneologickou a filosofickou stránku jejich původní podoby a někdy ji pohltila až do té míry, že původně pověřené

zvyky a obyčeje i jejich symbolika se posléze chápala bez jakéhokoliv nadpřirozeného, zázračného nebo magického smyslu, tj. stávaly se skutečně folklórem.

Tak např. pověry o sudičkách byly postupně úplně absorbovány pohádkovými verzemi, v kterých vystupují báječné bytosti už ve zcela jiné rovině, než v původních pověrečných názorech, které předpokládaly jejich skutečnou existenci. Mnohé pověrečné zvyky a obyčeje, např. vánoční, masopustní, velikonoční, dožínkové atd., udržoval lid později opravdu jen proto, že mu skýtal možnost projevit smysl pro krásno a poezii, smysl pro zdravé veselí, humor a optimismus. To lze ostatně snadno pochopit, uvědomíme-li si, v jak těžkých podmínkách lid žil a jak málo měl na feudální vesnici příležitosti projevit své skutečné smýšlení a citění.

Celý svérázný svět lidových tradic včetně pověr, pověrečných obyčejů a zvyků byl tedy v pozdějších etapách v mnohém ohledu chápán jinak, než jak jej lidé chápali v dobách dřívějších. Tento proces se urychlil za kapitalismu tou měrou, jakou zasáhl rozvoj kapitalistických výrobních vztahů život vesnické zvyklosti a jak je vtáhl na nové dráhy. Za socialismu pak prodělává tento proces další a daleko podstatnější změny. Můžeme říci, že myšlení lidu (s výjimkou některých oblastí, které dlouho živořily, jsouce hospodářsky zaoštalé a izolované od kulturního dění) je dnes i při dodržování mnoha tradičních zvyklostí a pod jejich slupkou obecně zcela jiné.

Poněvadž k tomu autoři ve své knize dostatečně nepřihlédli, patrně z přehnané opatrnosti, aby snad lidové tradice neidealizovali, musili nutně význam problému pověr a pověřivosti v současné době poněkud přecenit. *Závěr* (str. 180–184) v *Českých lidových pověrách* vyznívá tak, jako by jedním z hlavních, ne-li vůbec hlavním pilířem přežitků staré ideologie zjevná na vesnici byly pověry a pověřivost a jakoby ideologický boj s náboženstvím mohl být veden úspěšně jen přes tuto oblast. To však neodpovídá proporcím v nichž otázka pověr a pověřivosti dnes vystupuje a v nichž by se měla řešit.

Váha nevědeckých přežitků, o kterých O. Nahodil a A. Robek pojednávají, není dnes už zdaleka taková, abychom o nich mohli takto usuzovat. Zkušenosti z vědecko-ateistické výchovy a propagandy ukazují, že v současném životě (v životě s nezadatelnými a všeobecně uznávanými právy vědy) — pokud se udržují — jsou nevědecké přežitky nejlabilnějším článkem v masě přežitků a že jsou vývojem velmi rychle odhazovány mezi ideologickou vetěš.

Hlavní nápor v boji za překonání přežívajících, nevědeckých představ a názorů z minulosti musí proto v současné době směřovat proti náboženství (náboženským pověrám) přímo. Náboženství, jako ucelená a detailně propracovaná soustava pověr, která se často opírá o výzbroj rozsáhlého teleologického a filosofického aparátu (srovnejme např. soudobou apologetiku náboženství a novothomismu), má totiž velkou schopnost přizpůsobivosti; existuje ještě za socialismu a přizpůsobuje se novým, změněným společenským podmínkám i po přetrhání svých ekonomických a třídních kořenů. Když zasáheme zjemnělou, propracovanou formu pověry — náboženství, zasáheme i naivní, primitivní pověru lidovou. Avšak tím, že vyvrátíme naivní a primitivní pověry se ještě nevypořádáme s náboženským přesvědčením průměrného věřícího člověka; k tomu je zapotřebí hlubší a soustavnější protináboženské výchovy.

Pokud některé prvky lidových tradic přežívají ve svém původním pověrečném obsahu, jsou u některých jedinců spojeny s určitým nebezpečím recidiv religiozity. Proto je třeba rozpracovávat např. otázky přístupu k lidovému umění, které bylo v minulosti těsně spjato s různými pověrečnými obyčeji a zvyky. Musíme také dbát o to, aby se při zařazování tohoto lidového umění do repertoaru našich uměleckých souhórů čelilo případnému oživování staré ideologie. Lidové umění se musí interpretovat tak, aby výrazně vyniklo a hovořilo působivě i k dnešku. Na základě starých lidových tradic je třeba cílevědomě vytvářet nové obsahem i duchem, tradice již plně socialistické.

K řešení těchto a jiných otázek mohla práce O. Nahodila a A. Robka nepochybně více přispět, kdyby se autoři byli vyhnuli zúžení historického pohledu na pověry. *České lidové pověry* tak pouze slouží čtenáři k tomu, aby získal základní přehled o českých lidových pověrách, což zdůrazňují i sami autoři v *Úvodu* práce. Jestliže kniha v podstatě nepřesáhla rámec tohoto vytčeného cíle, je to opravdu škoda.

Jiří Loukotka